

Boeken

INTERVIEW JOEP LEERSSSEN

Lemma

Commemorations, festivals, Dutch: 'Met de troonopvolging van koningin Wilhelmina werd een uitgesproken poging gedaan om een nationale, monarchaal-patriottische cultus in het leven te roepen van feestelijkheden en vieringen, om na een rampzalige regeerperiode van de oncharismatische Willem III de toenemende con-

fessionalisering te bestrijden. Een nieuw repertoire van patriottische liederen werd de jeugd via het onderwijs bijgebracht; de jaarlijkse opening van het Parlement door de koningin werd een zwaar symbolische plechtigheid met een versierde Gouden Koets die voor de gelegenheid in een historiserende stijl was gebouwd.'

Keek u op van de Brexit? Had u dan niet in de gaten dat de Britten al jaren smulden van het kostuumdrama *Downton Abbey*? Nationalisme, zegt Joep Leerssen, **begint niet met een vlag**, maar met zo'n serie. Of een musical.

Door Martin Sommer

Allemaal soldaten van Oranje

Joep Leerssen (1955) is hoorbaar afkomstig uit Limburg. Ook zijn *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe*, een lange titel die staat voor twee dikke delen, heeft zijn wortel in de Limburgse achtergrond van Leerssen. 'Ik kom uit Zuid-Limburg. Dus het besef van landsgrenzen is me met de paplepel ingegoten. Ik heb in Aken literatuurgeschiedenis gestudeerd. Literatuur en de natie, dat had al vanaf de jaren zeventig mijn belangstelling.'

Het gesprek vindt plaats in een rommelige professorenkamer aan de Universiteit van Amsterdam. Op tafel liggen die twee intimiderende boeken: 4,1 kilo, vol lemmata over schrijvers, hoofdsteden, muziek, grafmonumenten, alles wat je maar kunt bedenken dat met cultuur en nationalisme te maken heeft. Er is door 350 wetenschappers aan gewerkt, zestigduizend cultuuruitingen uit de 19de eeuw zijn geïnventariseerd, in heel Europa.

Nog indrukwekkender is de internetversie van de encyclopedie. Die is vrij toegankelijk en nodigt uit tot eindeloos doorklikken. Die site is een klein wonder. Eerst zie je een kaart van Europa, met onder in beeld een tijdschuif. Daarmee kun je terugvinden hoe in de 19de eeuw de culturele contacten geweldig toenamen; je ziet de routes, de briefcontacten, de reizen en de netwerken. Dat is ook de paradox van het nationalisme. 'Niets internationaler dan het nationalisme', zegt Leerssen. Het boek is af, de site blijft voorlopig werk in uitvoering.

Leerssen is hoogleraar Europese Studies aan de Universiteit van Amsterdam, met nadruk op letterkunde. Hij is tegelijk hartstochtelijk muzikant. Hij studeerde ook af aan het conservatorium, en bespeelt nog altijd de piccolo in de harmonie Sint Cecilia in het Limburgse Mheer. In 2008 kreeg Leerssen de prestigieuze Spinozapremie, de hoogste onderscheiding in de Nederlandse wetenschap, voor zijn onderzoek naar de rol van cultuur in het nationale zelfbeeld.

'Dat ging over de rol van stereotypen in het zelfbeeld.

Bijvoorbeeld de Nederlander als koopman en dominee. Die beelden zie je al bij de 18de-eeuwse briefroman *Sara Burgerhart*, en Mark Rutte gebruikt de beeldspraak nog: zo zijn wij. Maar reëel is het niet. Er is hier sprake van confirmatie bias: zo zijn wij, want wij vinden dat wij zo zijn.'

Met het geld van de prijs en nog een miljoen van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) heeft Leerssen een soort spinnenweb gebouwd van internationale medewerkers die een bijdrage leverden aan de encyclopedie. Later kwam daar nog eens 3 miljoen uit het buitenland bij. Het doel was dan ook niet bescheiden: 'Het hele genoom van het Europese nationalisme blootleggen.' Grappend: 'Het loopt nog, want ik heb nog niet alle mannenkoren op Malta. Maar op hoofdlijnen is het patroon nu wel duidelijk.'

Op de homepage van de site zie je een aantal vakjes met hoofdfiguren, algemene begrippen en onderwerpen. 'Het is als de kubus van Rubik: het lijkt simpel, je ziet een paar gekleurde vakjes, maar het is ingewikkeld. Nationalisme heeft miljoenen verschijningsvormen. Je kunt die ontleden in factoren, in een matrix. Aan de ene kant zijn er 25 culturele velden, van taalactivisme, tot literatuur, muziek, beeldende kunst, enzovoorts. Aan de andere kant zijn er in Europa zo'n 50 cultuurgemeenschappen. Die twee samen leveren 1.200 'hokjes' op. Hoe zit het met opera's in Azerbeidzjan? Dan krijg je het genoom; de lengte- en de breedtegraad van het nationalisme.'

'Het onderzoek werd al snel ingewikkeld, want het draait om de internationale verbanden. Nationalisme is echt zwaar kleef aan, een kwestie van internationale modes. In 1907, bijvoorbeeld, drong de invloed van Verdi door tot in de Kaukasus, met als gevolg dat daar de eerste islamitische opera werd gecomponeerd. Ook zie je dat componisten allemaal dezelfde thematiek gingen behandelen: een groots nationaal verleden.'

We hebben het over de periode ruwweg tussen de slag bij Waterloo in 1815 en het begin van de Eerste Wereldoorlog, Sarajevo 1914. De stelling die Leerssen aan zijn genoom

“ Herman Pleij zegt altijd dat wij zo onnationaal zijn. Maar ik zeg: slechte adem merk je alleen op bij anderen

Jacob Spoel, *Marnix van Sint Aldegonde draagt zijn juist voltooide Wilhelmus voor in aanwezigheid van Willem van Oranje* (1850).

ontleent is dat nationalisme begint bij de cultuur, met culturele bewustwording. Nationalisme leidt daaruit het sentiment af dat wij een bijzonder volk zijn, met een eigen karakter, een eigen lotbestemming.

'Ik wil niet alleen de nationalistische cultuur in kaart te brengen, maar dat model ook bruikbaar maken voor historici. Cultuur wordt in de politieke geschiedenis altijd als een passief begeleidend verschijnsel gezien. Men zoekt de oorzaak van nationalisme altijd in macht, vooral sociaal-economische macht. Maar waarom leek die 19de-eeuwse cultuur overal zo op elkaar, waarom was die zo beweeglijk, en hoe kon het dat die zo'n mobiliserende rol vervulde?'

Cultuur is niet alleen een spiegel van sociaal-economische ontwikkeling. Cultuur gaat eraan vooraf, maakt de natie 'denkbaar' als brandpunt van liefde en trouw. Leerssen noemt de Britse hoogleraar Michael Billig als inspiratiebron met zijn 'banale nationalisme'. 'De bijzondere kwaliteit van nationalisme is niet een wapperende vlag, maar juist een vlag die slap hangt; je merkt het niet eens op. In de openbare ruimte zijn voortdurend verwijzingen naar nationale binding. Onnadrukkelijke verwijzingen. Het is als met het strikken van je veters, je denkt er niet bij na. Net zo wordt nationalisme vaak over het hoofd gezien. Herman Pleij zegt altijd dat wij zo onnationalistisch zijn. Maar ik zeg: slechte adem merk je alleen op bij anderen.'

Marx noemde het nationalisme al 'fout bewustzijn': een ideologie, die zich voordoeft als iets dat 'gewoon zo is' en de ware verhoudingen, namelijk de economische verhoudingen, verdonkeremaant. Zo denken nog steeds veel historici. Cultuur moet verklaard worden, terwijl machtsverhoudingen verklaringen zouden bieden. Maar de sociaal-democraten keken in 1914 enorm op hun neus toen de arbeiders in heel Europa warm te bleken lopen voor het vaderland en niet voor de klassenstrijd.'

Het geheim van het nationalisme, legt Leerssen uit, is in zekere zin juist het onpolitieke karakter ervan. Dat klinkt nu misschien verrassend en raar, maar in de 19de eeuw kon je moeilijk tegen het nationalisme zijn. Iedereen

houdt toch van zijn vaderland? 'Begin 19de eeuw was het nationalisme nog revolutionair, omdat het uitging van volkssoevereiniteit en gericht was tegen de vorstentaten. Later wordt het nationalisme conformistisch en cultureel onpolitiek, een algemene deugd die de status quo bevestigt: de liefde tot het vaderland is ieder aangeboren. Aanvankelijk is het nationalisme een bedreiging, later bestaat het zogezegd vooral uit zangkoren en streekromans.'

In 1914, bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, bleek echter dat nationalisme niet alleen zangkoren opleverde maar ook massale vernietiging. Een dikke eeuw later vindt Leerssen nog altijd dat hij met zijn project ook 'een pedagogische opdracht tot verstandig burgerschap' heeft. De neiging tot xenofobie ligt i het nationalisme besloten. 'Ik ben tegen intellectueel correct gedoe. Maar de we hebben eerder wel nagelaten mensen te wapenen tegen goedkope drogredenen. De waakzaamheid is afgewomen. De geesteswetenschappen moeten zichzelf daarin opnieuw uitvinden.'

De Brexit is zijn voorbeeld van de wervende kracht van het hedendaags nationalisme. 'Iedereen was verrast door de Brexit. Waarom? Omdat niemand had gelet op het succes van een historischdramaserie als *Downton Abbey*. Dat is een typisch voorbeeld van banale achtergrondcultuur. In Groot-Brittannië is het nationalisme ontzaglijk toegenomen. *Dad's Army*, de Churchill-biopic *Darkest Hour*, de film *Dunkirk* (het kassucces over operatie Dynamo, op de stranden van Duinkerken in 1940, red.).

'Wij denken dat het allemaal loze vrijetijdsbesteding is. Moet je eens naar de trailer van die film over Michiel de Ruyter kijken. Met vlaggen, bombastische muziek, bloed en bodem. *Soldaat van Oranje*, dag na dag uitverkocht. Dat is het onbevraagde, onpolitieke nationalisme. Het was gezegd afgekoeld, banaal geworden, en is nu weer bezig warm te worden. In de Tweede Kamer staat nu een driekleur. Eerst was hij te klein, nu staat er een grotere. Niemand weet wat die vlag precies betekent. Maar hij staat er, en je weet wel wat hij in elk geval niet betekent: cosmopo-

litisme. Als je niet voor nationalisme bent, heb je weinig met die vlag.'

Joep Leerssen, *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe*. Amsterdam University Press, 1.490 pagina's, € 269,00. Site: <http://ernie.uva.nl>

Boven: de serie *Downton Abbey*. Onder: de film *Michiel de Ruyter*.